Obchody dwusetnej rocznicy urodzin Michaiła Bakunina na świecie

Antoni A. Kamiński

Wygłoszone na drugiej edycji konferencji ”Z dziejow anarchizmu” (29–31 maja 2014), wydane drukiem 2016

Dwusetna rocznica urodzin Michaiła Bakunina zmobilizowała nie tylko anarchistów, dla których rosyjski rewolucjonista jest ojcem wyznawanej przez nich filozofii życia, twórcą wolnościowej aksjologii i autorem politycznej doktryny, której są stronnikami. Rocznica ta uaktywniła także i tę część środowisk akademickich, które zajmują się badaniem myśli politycznej i praktyki rewolucyjnej. Bakunin wciąż uchodzi za uosobienie rewolucyjnej energii, za demona niszczenia i piewcę destrukcji. Jednakże z roku na rok jawi się Bakunin coraz wyraźniej jako oryginalny i utalentowany filozof i myśliciel.

Pierwsze bakuninowskie obchody na szerszą skalę związane były z setną rocznicą jego urodzin i pięćdziesiątą rocznicą śmierci. Ukazały się z tej okazji specjalne wydania czasopism i zbiory artykułów w wydaniach książkowych. Odtąd każda kolejna okrągła rocznica jego urodzin lub śmierci przynosiła znaczący publikacyjny dorobek[1]. Na tle dotychczasowych obchodów dwusetna rocznica urodzin wyróżnia się zarówno liczbą, jak i jakością wydarzeń, które jej towarzyszą. Niniejszy przegląd ogranicza się do niektórych tylko uroczystości, konferencji, i kolokwiów, omawia część tylko czasopism i książek poświęconych jego myśli i życiu[2].

Z okazji bakuninowskiej rocznicy znane mediolańskie wydawnictwo Elèuthera wydało ponownie zbiór prac Bakunina pt. La libertà degli uguali w opracowaniu najwybitniejszego włoskiego znawcy anarchizmu i myśli Bakunina profesora Uniwersytetu w Padwie Giampietro Nico Berti. Berti oraz Pietro Adamo, wykładowca Uniwersytetu w Turynie, a także Lorenzo Pezzica i Francesco Codello, członkowie Centro Studi Libertari Giuseppe Pinelli, uczestniczyli w Wenecji w maju 2014 roku w całodziennej konferencji poświęconej życiu i myśli Bakunina. Berti mówił o myśli politycznej Bakunina („Il pensiero politico di Bakunin"), Adamo o jego krytyce nauki („Bakunin e la critica della scienza"), Pezzica o pobycie Bakunina we Włoszech („Bakunin in Italia"), a Codello o jego poglądach na wychowanie („L'istruzione integrale contro la meritocrazia"). Konferencję zorganizowało L'Ateneo degli imperfetti, ośrodek („laboratorium badawcze") wolnej kultury i nauki. Mediolańskie wydawnictwo Pgreco wydało w październiku 2014 roku broszurę poświęconą dwusetnej rocznicy Bakunina: Michail Bakunin 1814–2014. Il bicentenario di un infaticabile rivoluzionario. Inicjatorem tego wydawnictwa był Davide Rossi, wstęp do niej napisał Emilio Sabatino[3].

Wczesną jesienią 2014 roku w pięknej Villa Museo „L'Arbusto" w Lacco Ameno na wyspie Ischia odbyła się dwudniowa konferencja zatytułowana „Mikail Bakunin. Liberta, giustizia, anarchia nell mezzogiorno d'Italia della seconda metà dell'800". Konferencję zorganizowało Centro di Studi Isola d'Ischia pod patronatem urzędu miejskiego. Bakunin przez kilka miesięcy 1867 roku mieszkał na Ischii, dlatego pamięć o nim jest na wyspie krzewiona.

[1] Informację o obchodach Bakuninowskich rocznic można znaleźć w mojej książce: Michaił Bakunin. Życie i myśl, t. 1: Od religii miłości do filozofii czyny (1814–1848), Wrocław 2012, s. 22–80.

[2] W niniejszym opracowaniu korzystam w dużej części z materiałów zebranych przez Wolfganga Eckhardta i udostępnionych na stronie: http://www.bakunin.de/news/200_Geburtstag_2014.html (22.01.2016).

[3] Broszura zawiera następujące artykuły: E. Sabatino, Viva Bakunin!; D. Rossi, Michail Bakunin, infaticabile militante; R. Carazzetti, Il gallo di Bakunin; F. Montanari, Garibalsdi e Bakunin.

Pierwszego dnia konferencji Lorenzo Pezzica przedstawił referat „L'Italia di Bakunin", Nino d'Ambra zaprezentował opracowanie „Garibaldi, Bakunin e l'isola Ischia", Enzo Papa mówił na temat „Bakunin e gli altri". Na drugi dzień wystąpiło dwóch prelegentów: Maurizio Antonioli przedstawił wykład „Bakunin e gli amici italiani", a Carmine Colella mówił o „La discendenza napoletana di Bakunin: La figlia Marussia e il nipote Renato Cacciopoli". Przewodniczył konferencji Gianfranco Marelli. Niestety, materiały z konferencji nie zostały dotąd opublikowane.

Szwajcaria, w której Bakunin przez wiele lat mieszkał i działał i w której leżą jego prochy, nigdy nie zapominała o rosyjskim rewolucjoniście. Dwusetna rocznica urodzin stała się pretekstem dla okazania kolejnych dowodów uznania dla Bakunina. O niektórych tylko możemy tu wspomnieć.

Pod koniec maja 2014 roku w Le Locle miejscowi anarchiści zorganizowali w restauracji Union specjalny „wieczór" poświęcony Bakuninowi. Gościem uroczystości był szeroko znany szwajcarski historyk ruchu robotniczego profesor Marc Vuilleumier, który wygłosił wykład „Bakounine et la Première Internationale dans les Montagnes neuchâteloises". W części artystycznej wysłuchano koncertu pieśni anarchistycznych.

W Neuchâtel aktywiści z Association pour un Centre Autogéré Populaire zorganizowali 28 maja spotkanie-dyskusję o anarchizmie z okazji 200-lecia urodzin Bakunina. Animatorami dyskusji byli znani w całej Europie działacze ruchu anarchistycznego Marianne Enckell (szefowa Centre International de Recherches sur l'Anarchisme w Lozannie) i Edy Zihlmann, aktywista Organisation Socialiste Libertaire.

W Saint-Imier miejscowa „wolnościowa kooperatywa kulturalna" Espace Noir dla uczczenia Bakuninowskiej rocznicy zorganizowała wystawę „Bakounine aujourd'hui" („Bakunin dzisiaj"). Zaprezentowano na niej materiały zgromadzone w Centre International des Recherches sur l'Anarchisme w Lozannie (między innymi plakaty, karykatury). Część ekspozycji oddano współczesnym artystom sympatyzującym z anarchizmem. Wernisaż odbył się 31 maja 2014 roku, wystawę można było oglądać do 29 czerwca. Z inicjatywy Espace Noir 7 czerwca odbyło się spotkanie z René Berthierem i Edwardem Castletonem na temat „Aktualność myśli Bakunina". Obaj prelegenci przyjechali do Saint-Imier na 72. kongres anarchistyczny.

Z przyjemnością odnotowujemy, że rocznicę Bakunina uczcił zuryski Cabaret Voltaire kontynuujący wielką tradycję klubu utworzonego przez twórcę dadaizmu Hugo Balla, znawcę myśli M. Bakunina. Dzisiejsi dadaiści 29 maja o godzinie czternastej spotkali się przy grobie Bakunina w Bernie, złożyli wieniec z białych róż i wypili szampana. Wśród przemawiających nad grobem był dyrektor Cabaret Voltaire Adrian Notz i prezydent Berna Alexander Tschäppät (!). Obszerną relację z tej uroczystości (ze zdjęciem) zamieścił następnego dnia zuryski „Tages-Anzeiger". Bakuninowskie uroczystości kontynuowano wieczorem w siedzibie kabaretu na Spiegelgasse w Zurychu. Zaznaczmy jeszcze, że rocz-

nicę Bakunina odnotowała także zachowawczo-mieszczańska „Neue Zürcher Zeitung", którą w swoim czasie czytał Bakunin[4].

Francuskie obchody rocznicy urodzin Bakunina zapoczątkował organ Federacji Anarchistycznej „Le Monde Libertaire". Numer 1740 z 24 kwietnia – 15 maja 2014 roku został po części oddany Bakuninowi. Oprócz artykułu wstępnego znajdziemy tam zestaw wypowiedzi Bakunina o strajku jako formie walki klasy robotniczej o swe prawa (La grève selon Bakounine: de la nécessité de la lutte économique). Następnie Ramon Pino przedstawił biografię rosyjskiego rewolucjonisty (Mikhaïl Bakounine, itinéraire d'un révolutionaire) a Irène Pereira jego myśl edukacyjną (Penser l'éducation scientifique avec Mikhaïl Bakounine). Uzupełnia ten blok recenzja książki Jean-Christopha Angauta o heglowskiej młodości Bakunina pióra Daniela Colsona oraz omówienie głównych wydarzeń związanych z obchodami urodzin Bakunina (2014, année Bakounine).

W ramach obchodów dwustulecia Bakunina 3 maja 2014 roku odbyła się w Paryżu prezentacja książki profesora Uniwersytetu w Mediolanie Maurizio Antoniolego Bakounine entre syndicalisme révolutionnaire et anarchisme. W dyskusji nad książką wzięli udział znani na całym świecie teoretycy i działacze ruchu anarchistycznego René Berthier i Frank Mintz. Prezentację, która odbyła się w księgarni Emancipation, zorganizowały grupy anarchistyczne – Gaston Leval i Salvador Seguí.

Najpoważniejszym wkładem francuskich uczonych w obchody dwusetnej rocznicy urodzin Bakunina jest niezwykle cenna książka rozważająca kwestię aktualności myśli rosyjskiego rewolucjonisty: Actualité de Bakounine, 1814–2014. Bicentenaire de Bakounine. Pracą siedmiu autorów tego kolektywnego dzieła kierował Philippe Pelletier, wybitny geograf, japonista, ekolog, teoretyk i aktywny uczestnik ruchu anarchistycznego. Książkę wydało zasłużone w propagowaniu literatury anarchistycznej wydawnictwo Éditions du Monde libertaire. Ukazała się w maju 2014 roku. Siedmiu autorów, z których każdy ma za sobą wybitne osiągnięcia w badaniu myśli anarchistycznej, pochyliło się nad twórczością Bakunina z jednym tylko celem – znaleźć w niej wątki, które można z pełnym przekonaniem nie tylko odnieść do czasów dzisiejszych, ale także wykorzystać w pracy propagandowej i agitacyjnej na rzecz wyzwolenia ludzkości z ideologicznej, politycznej i ekonomicznej niewoli. W efekcie otrzymaliśmy książkę, która uderza świeżością myśli i odkrywczym spojrzeniem na myśl Bakunina i wskazuje, że i dzisiaj warto sięgać po jego teksty[5].

Na szczególne podkreślenie zasługuje udział w obchodach Bakuninowskiej rocznicy René Berthiera, znakomitego teoretyka i historyka anarchizmu, a także aktywnego uczestni-

[4] U.M. Schmid, Utopie und Tragödie. Vor zweihundert Jahren wurde der Anarchist Michail Bakunin geboren, „Neue Zürcher Zeitung" 2014, nr 119, s. 25.

[5] Actualité de Bakounine, 1814–2014. Bicentenaire de Bakounine. Ouvrage collectif coordonné par Philippe Pelletier, Paris2014, zawiera: Ph. Pelletier, Avant-propos. Bakounine, camarade vitamine!, s. 5–19; F. Mintz, Bakounine et notre militantisme, s. 21–39; R. Berthier, Théorie politique et méthode d'analyse dans la pensée de Bakounine, s. 41–58; M. Antonioli, Bakounine syndicaliste? Une „vieille" polémique toujours actuelle, s. 59–71; G. Manfredonia, Bakounine en Italie (1864–1867). Révolution sociale ou révolution nationale?, s. 73–107; J.-Ch. Angaut, Bakounine contre Dieu. Enjeux contemporains de l'antithéologisme, s. 109–128; Ph. Pelletier, Bakounine géopolitique, esquisse, s. 129–157; Ph. Corcuff, Sentiers hérétiques pour une philosophie politique de la liberté et de l'égalité. En partant de Bakounine, s. 159–177.

ka ruchu, można powiedzieć – najwybitniejszego francuskiego badacza życia i myśli Michaiła Bakunina. Pierwszą książkę o nim wydał w 1991 roku (Bakounine politique: révolution et contre-révolution en Europe centrale). Później publikował liczne artykuły w czasopismach, wydawał zbiory jego prac, pisał do nich wstępy. Niezwykle cenna jest jego adnotowana bibliografia francuskojęzycznych prac o Bakuninie (Bibliographie des etudes en langue francaise sur Michael Bakounine, dostępna na R.A. Forum). Jego wkładem w rocznicę Bakunina są dwa tomy cennych szkiców o Bakuninie, które już w styczniu 2014 roku zamieścił na stronie Monde – nouveau.net: Bakounine: L'Héritage 1899–1914 i Bakounine et la Réforme protestante. Dodajmy, że na tym sajcie, którym zawiaduje grupa badaczy anarchizmu Cercle d'Études Libertaires-Gaston Leval, można znaleźć dużo materiałów o Bakuninie. Wiadomość z ostatniej chwili – na początku 2016 roku wyszła nowa książka Berthiera Affinités NON électives, poświęcona marksistowsko-anarchistycznym powinowactwom.

Osobliwym wkładem w obchody rocznicy Bakunina była wystawa tak zwanego mail artu w Galerii Treize w Ille-sur-Têt na południu Francji (16 lipca – 20 sierpnia 2014 roku). Twórca projektu André Robèr dedykował wystawę Bakuninowi. Zdaniem Robèra mail art (art postal) jest w najgłębszym znaczeniu sztuką anarchistyczną.

Jedną z ostatnich imprez związanych z rocznicą urodzin Bakunina był „okrągły stół", który 27 kwietnia 2015 roku zorganizował Uniwersytet Ludowy w Lyonie z udziałem Jeana-Christopha Angaut, Claire Auzias i Daniela Colsona. Spotkanie przebiegło pod hasłem: „Bakunin. 200 lat... i wciąż żyje" („Bakounine. 200 ans... et toujours vivant"). Powiedzmy przy okazji, że Jean-Christoph Angaut, profesor filozofii w École Normale Supérieure w Lyonie, należy do najwybitniejszych znawców życia i twórczości Bakunina na świecie. Mimo stosunkowo młodego wieku posiada ogromny bakuninologiczny dorobek, między innymi dwie książki: Bakounine jeune hégélien: la philosophie et son dehors (2007), La liberté des peuples: Bakounine et les révolutions de 1848 (2009). Angaut prowadzi znakomity blog poświęcony Bakuninowi: http://atelierdecreationlibertaire.com/blogs/bakounine.

Zainteresowanie Michaiła Bakunina Hiszpanią było głębokie, poparte solidnymi studiami i osobistymi znajomościami z działaczami rodzącego się ruchu robotniczego. O wpływy w nim walczył z sukcesami z marksistami. Hiszpanie do dziś wspominają Bakunina z najwyższą atencją. O jego związkach z ruchem hiszpańskim napisano dziesiątki artykułów i kilka książek. Ostatnia z nich pochodzi z 2013 roku: Anarquismo y utopía: Bakunin y la revolución social en España, 1868–1936. Jej autorem jest Antonio Elorza, profesor jednego z najstarszych uniwersytetów na świecie – Universidad Complutense de Madrid.

Okolicznościowe artykuły o Bakuninie ukazały się w kilku hiszpańskich czasopismach naukowych, między innymi w „La Aventura de la historia" krótki tekst opub likował Javier Memba (Orígenes del anarquismo. Mijaíl Bakunin, el león libertario). W majowym numerze organu Konfederacji Narodowej Robotników „CNT" w Valladolid ukazał się artykuł Juliána Vadillo Mijail Alexandrovich Bakunin, doscientos años de anarquía. Julián Vadillo Muñoz, profesor Universidad Complutense de Madrid, mimo młodego wieku jest znanym hiszpańskim historykiem i anarchistą, autorem licznych prac poświęconych ibe-

ryjskiemu ruchowi robotniczemu. Do numeru letniego „CNT" dodano suplement w całości poświęcony Bakuninowi. Na ośmiu stronach pomieszczono 6 artykułów[6]. Wśród autorów znajdujemy znane nazwiska: Julián Vadillo Muñoz, José Luis Gutiérrez Molina, anarchista i profesor Uniwersytetu w Kadyksie, autor wielu książek i artykułów poświęconych historii ruchu robotniczego, Aleix Romero Peña, współpracownik Instituto de Estudios Riojanos oraz Ana Sigüenza, aktywna działaczka ruchu syndykalistycznego, profesor madryckiego Instituto Alarnes de Getafe.

Specjalny numer z okazji rocznicy Bakunina wypuściło w sierpniu 2014 roku czasopismo „Tierra y libertad". W numerze 12 wznowionego po przerwie, interesującego czasopisma „Germinal" ukazał się artykuł o wpływie Bakunina na Hiszpanię[7].

Madrycka grupa „Anarquista Albatros" wyprodukowała krótki film z wypowiedziami o Bakuninie czołowych hiszpańskich historyków i działaczy anarchistycznych: Any Sigüenzy, Juliána Vadillo Muñoza, Paco Salamanki, Juana Pablo Calero i Javiera Antona. W Oviedo, miejscowa grupa anarchistyczna Higinio Carrocera zorganizowała specjalny odczyt „Doniosłość Bakunina" („Vigencia de Bakunin"), który wygłosił historyk i działacz anarchistyczny Borja Naredo. W Jaén miejscowa grupa aktywistów CNT zorganizowała 18 września 2014 roku „Vídeo-Fórum" poświęcone dwusetnej rocznicy urodzin Bakunina. W Lorca w styczniu 2015 roku spotkanie pod nazwą „Bakunin i kolektywizm" zorganizował młodzieżowy oddział CNT. Podobne imprezy odbyły się w Murcii i Kartaginie.

Dopowiedzmy na marginesie, że do obchodów jubileuszu urodzin Bakunina włączyli się hiszpańscy trockiści. W Barcelonie w Biblioteca Andreu Nin w końcu maja 2014 roku odbyła się debata o rewolucyjnym programie Bakunina. Wzięli w niej udział między innymi Pelai Pagès, Ferrán Aïsa, Pepe Gutiérrez-Alvarez.

W Portugalii do obchodów dwusetnej rocznicy urodzin Bakunina przystąpiono już w styczniu 2014 roku. Pod koniec tego miesiąca swoisty think-tank („grupa refleksji") Tertúlia Liberdade (Salon Wolności) we współpracy z Biblioteca-Museu República e Resistência zorganizowały okolicznościową debatę z udziałem António Baião, wykładowcą Universidade Nova i księgarzem Eduardo Sousa. Antonio Baião był także referentem wprowadzającym do dyskusji na wieczorze zorganizowanym przez Livraria Fonte de Letras w Evorze. 30 maja noc „Barkunine" z czytaniem tekstów, muzyką i smakowaniem „różnych likierów" zorganizowała Biblioteca e Observatório dos Estragos da Sociedade Globalizada.

Aktywnie włączyła się w obchody Bakunina Angielska Federacja Anarchistyczna i jej autonomiczne lokalne oddziały. W Edynburgu uroczystości miały miejsce 18 czerw ca 2014 roku. Wziął w nich udział angielski działacz anarchistyczny Nick Heath, który mówił o

[6] „CNT" 2014, no. 411, s. 21: J. Vadillo Mijail Alexandrovich Bakunin, doscientos años de anarquía; „CNT", suplemento al no. 413: J. Vadillo Muñoz, Bakunin: El anarquismo y la revolución, s. 2; J.L. Gutiérrez Molina, Marx, Bakunin y la Primera Internacional, s. 3; C.J. Márquez-Álvarez, Bakunin en España: los aliancistas y la difusión ideológica que no fue, s. 4–5; A. Romero, Tierra y libertad: las ideas colectivistas de Bakunin, s. 5; A. Sigüenza, Bakunin y la pedagogía anticipada, s. 6; J. Reyero, Bakunin: nacionalismo, Estado y religion, s. 7.

[7] „Germinal. Revista de Estudios libertarios" 2014, no. 12: J.P. Calero Delso, La influencia de Mijaíl Bakunin en España.

znaczeniu myśli Bakunina dla sposobu przeprowadzenia zmian społecznych w czasach współczesnych. Podobną imprezę zorganizowano dziewięć dni później w Manchesterze. Londyńska Federacja Anarchistyczna odnotowała rocznicę Bakunina zebraniem, na którym z referatem pt. „Duch buntu: Bakunin" („The Spirit of Revolt: Bakunin") wystąpił Brian Morris, emerytowany profesor antropologii w Goldsmith College w Uniwersytecie Londyńskim. Morris jest autorem kilku książek o anarchizmie, w tym interesującej pozycji o pojęciu wolności u Bakunina (Bakunin: The Philosophy of Freedom,1993). Z okazji rocznicy Bakunina Angielska Federacja Anarchistyczna wydała broszurę Briana Morrisa Bakunin and the Human Subject. Wychodzące w Loughborough akademickie „Anarchist Studies" poświęciły Bakuninowi dwa artykuły[8].

Z obchodów niemieckich na szczególną uwagę zasługują warsztaty, które zorganizował Wolfgang Eckhardt. Ich hasłem przewodnim była teza: „Humanisierung der wirklichen Lage" („Humanizacja rzeczywistości"). Eckhardt jest pracownikiem Bibliothek der Freien Berlin, stoi na czele Bakunin Arbeitsgemeinschaft. Jego dorobek bakuninologiczny jest imponujący. Na pierwszym miejscu należy postawić nową niemiecką edycję Dzieł wszystkich Bakunina. Do dzisiaj wyszło sześć tomów w siedmiu woluminach. Opracowywane są z niezwykłą starannością i erudycyjnymi komentarzami. Dość powiedzieć, że wstępy do trzech woluminów zawierających materiały do sprawy konfliktu Bakunina z Marksem liczą w sumie ponad 800 stron. Eckhardt wydał znakomitą adnotowaną bibliografię niemieckich bakuninianów Michail A. Bakunin (1814–1876). Bibliographie der Primär- und Sekundärliteratur in deutscher Sprache (1994). Własne teksty o Bakuninie opublikował w książce Von der Dresdner Mairevolution zur Ersten Internationale. Untersuchungen zu Leben und Werk Michail Bakunins (2005). W 2007 roku wyszedł pierwszy tom Bakunin Almanach pod redakcją Eckhardta i Bernda Kramera. Wolfgang Eckhardt prowadzi znakomity portal www. bakunin.de.

Warto podkreślić, że sporym artykułem zauważyła rocznicę Bakunina wpływowa „Die Zeit" – w numerze z 22 maja 2014 roku pisał o nim Gero von Randow[9]. Nie zapomniał o Bakuninie berliński „Der Tagesspiegel"[10]. Nie pozostał w tyle lokalny konkurent „Die Tageszeitung"[11]. Okolicznościowym artykułem odnotowała tę rocznicę monachijska „Süddeutsche Zeitung"[12].

W Austrii do obchodów rocznicy Bakunina włączyła się wiedeńska Anarchistische Bibliothek und Archiv. Na początku września Ilija Trojanow i Gerhard Senft czytali w jej siedzibie fragmenty prac o Bakuninie.

[8] „Anarchist Studies", 2014, no. 2, w nim między innymi: B. Morris, Bakunin and the Human Subject; R.M. Cutler, Bakunin's Anti-Jacobinism: „Secret Societies" for Self-emancipating Collectivist Social Revolution.

[9] „Die Zeit" 2014, Nr. 22, s. 19: G. Randow, „Der Räuber ist der wahre Held".

[10] „Der Tagesspiegel" 2014, Nr. 22055, s. 7: J. Mühling, Der erste Anarchist.

[11] „Die Tageszeitung" 2014, Nr. 10422, s. 15: R. Walther, Das Leben, die Liebe, die Tat.

[12] „Süddeutsche Zeitung" 2014, Nr. 123, s. 12: W. Winkler, Die süße Hoffnung des Zerstörers.

W holenderskim Nijmegen miejscowa anarchistyczna biblioteka De Zwarte Uil (Czarna Sowa) zorganizowała spotkanie, na którym młody filozof i bakuninolog Mathijs van de Sande przedstawił dokonania Michaiła Bakunina i omówił aktualne znaczenie jego myśli.

W Czechach czasopismo anarchistyczne „Existence" wydało specjalny „Bakuninowski" numer. Oprócz tekstów redakcyjnych zamieszczono trzy artykuły: znanego historyka i sympatyka anarchizmu profesora Václava Tomka z Czeskiej Akademii Nauk, działacza czeskiego ruchu anarchistycznego, byłego redaktora pisma „A-kontra" Jana Hanuša oraz przekład szeroko cytowanego w literaturze artykułu Paula Avricha z 1970 roku The Legacy of Bakunin[13]. Z niejakim zdziwieniem zauważyliśmy artykuł Tomka Michail Bakunin – 200 let od narození w newsletterze Instytutu Václava Klausa (no 6, červen 2014, s. 3–5). Pod koniec 2014 roku wydawnictwo Czesko-Słowackiej Anarchistycznej Federacji we współpracy z wydawnictwem Herman & Synové opublikowało nowy przekład pracy Bakunina Bóg i państwo.

Ukraińscy anarchiści na cześć Bakunina zorganizowali 31 maja całodniowy piknik w „dzikich" okolicach Kijowa. W programie były wykłady o Bakuninie, dyskusja o nim i anarchizmie, chóralne śpiewy, zabawy i swawole. Piknik zorganizował □□□□□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□□□ (Autonomiczny Związek Robotników). Na Ukrainie rocznicę Bakunina odnotowała „□□□□ і□□□□", organ rewolucyjnych socjalistów. Uważając, że Bakunin, gdyby żył, na pewno wziąłby udział w kijowskim Majdanie, zrobili to z tym większą ochotą. Kilkunastostronowy artykuł o Bakuninie napisał Marlen Insarow, znany w Ukrainie i w Rosji historyk i teoretyk socjalizmu, aktywny uczestnik lewicowych wystąpień[14].

W Bułgarii rocznicę urodzin Michaiła Bakunina obchodzono między innymi w Rosyjskim Centrum w Sofii. W czerwcu 2014 roku z wykładem „Filozofia Bakunina i europejska kultura" wystąpił znany filozof nauki i logik profesor Borys Czendow z Bułgarskiej Akademii Nauk, autor interesującej książki o poglądach klasyków myśli anarchistycznej: Filozofia anarchizmu. Stirner. Proudhon. Bakunin. Tołstoj. Kropotkin (2013). Uroczystość zakończyła projekcja dokumentalnego filmu o Priamuchinie. Dodajmy, że pod koniec roku ukazała się książka Borysa Czendowa (we współautorstwie z Toszką Michajłową) poświęcona w całości Bakuninowi: Michaił Bakunin. Apostoł wolności, filozof, rewolucjonista. Bułgarscy anarchiści z okazji dwusetlecia urodzin Bakunina wydali książkę Georgija Konstantinowa Teoria i praktyka socjalnej rewolucji Bakunina. W aneksie dodano przekład broszury Bakunina Do oficerów rosyjskiej armii, artykuł Aleksieja Borowoja Michaił Bakunin oraz broszurę Anatolija Gorelika Anarchiści w rosyjskiej rewolucji. Przypomnijmy, że Konstantinow (ur. 1933) to legenda bułgarskiego anarchizmu. W 1953 roku został skazany na wieloletnie więzienie za zamach na pomnik Stalina (na dwa dni przed śmiercią dyktatora, to uratowało mu życie). Z Bułgarii uciekł w 1973 roku do Francji, gdzie przebywał do 1991 roku. Po powrocie do kraju zajął się pracą literacką, publicystką polityczną i działalnością wydaw-

[13] „Existence. Anarchistická revue" 2014, no. 2: V. Tomek, Slovem a činem. Životopis anarchistického revolucionáře Michaila Bakunina (1814–1876), s. 8–10; P. Avrich, Bakuninův odkaz. Vliv anarchistického bouřliváka na revoluční myšlení 20. Století, s. 11–13; J. Hanuš, Bakunin – man: na barikádách i útěku kolem světa, s. 14–15.

[14] □. □□□□□□□, □□□ □□□□□□□, http://novaiskra.org.ua/?p=869 (15.01.2016).

niczą (czasopismo „Swobodna Mysl", wydawnictwo Szrapnel). W poprzedzającym książkę krótkim „Testamencie", Konstantinow dedykuje swą pracę swoim następcom, młodym pokoleniom bojowników o wolność. W Brazylii centralnym wydarzeniem obchodów rocznicy Bakunina było czterodniowe międzynarodowe kolokwium, które odbyło się w dniach 10–13 listopada 2014 roku w Biblioteca Terra Livre w São Paulo. Kolokwium zorganizowano pod hasłem „Michaił Bakunin i I Międzynarodówka" („Mikhail Bakunin e AIT"). Otworzył je gość specjalny René Berthier wykładem „200 anos de Mikhail Bakunin e 150 anos de AIT". Po nim wystąpił profesor Sérgio Norte z referatem „A trajetória de Bakunin e os socialismos do século XIX" (Norte jest autorem książki o Bakuninie: Bakunin: sangue, suor e barricadas, 1988). W następnych dniach z referaty przedstawiła czołówka brazylijskich badaczy anarchizmu. Alexandre Wellington dos Santos Silva i Davi Galhardo mówili o poglądach Bakunina na wychowanie („Bakunin Educador"). O kwestiach wychowania i edukacji mówili także Antonio Barbosa Lúcio, Douglas Dauan Joel de Oliveira Lima i Jôsy Mércia Ferreira de França („O Ensino de História como uma proposta libertária"). Pedagogiki anarchistycznej dotyczył także referat Ivana Thomaza Leite de Oliveira („O dualismo organizacional e a pedagogia libertária"). Podobnych problemów dotykał referat Luciany Brito („O papel social da educação em Mikhail Bakunin – do hegelianismo de esquerda ao socialismo revolucionário"), a także Paulo Lisandro Marquesa („Bakunin e a Instrução Integral como parte da revolução libertária") i Rodrigo Rosy („Ciência e Educação Anarquista: de Bakunin a Ferrer"). Bruno Gandin i Gustavo Medina Pose wygłosili referat na temat „El pensamiento vivo de Bakunin: ciencia, poder y libertad". Poruszył słuchaczy Dayse Alvares, próbując wykazać związki łączące Hakima Beya z Bakuninem („A Conexão entre Bakunin e Hakim Bey"). Felipe Corrêa przedstawił referat o „logice państwa" u Bakunina („A lógica do Estado em Bakunin").

O federalizmie u Bakunina mówił João Gabriel da Fonseca („De Baixo para cima, da periferia ao centro: o federalismo em Bakunin"), o poglądach na religię Jonathan Fonseca do Nascimento („Bakunin e a gênese histórica da idéia de divindade na consciência dos Homens"). O „wojowniczych" spadkobiercach Bakunina mówili José Santana da Silva, Marcos Augusto Marques Ataídes i Renato Coelho („Black Blocks, os herdeiros de Bakunin – Militância e Enfrentamento na Ação Direta"). Z ciekawymi referatami wystąpili ponadto: Jan Clefferson Costa de Freitas („Elucidações dionisíacas"), Marcelo de Marchi Mazzoni i Marcus Vinicius de Marchi Faria („Alguns passos rumo ao anarquismo"), Márcio Alex Leme („A Rejeição de Bakunin ao Cientificismo de Karl Marx"), Ricardo Ramos Rugai („O método decisório na organização bakuninista"), Selmo Nascimento da Silva („O lugar das greves na luta de classes segundo a teoria bakuninista"), Victor Hugo Soliz („Bakunin e a Análise da Liberdade").

Biblioteca Terra Livre zorganizowała wystawę poświęconą Bakuninowi oraz zaprosiła Franka Mintza do wygłoszenia wykładu o aktualności myśli Bakunina.

Wcześniej w Brazylii odbyło się kilka spotkań i wykładów. W Campos dos Goytacazes miejscowe Círculo de Estudos Libertários Ideal Peres zorganizowało debatę na temat „Michaił Bakunin i anarchizm" („Mikhail Bakunin e o Anarquismo"). Autorem wprowadzenia był brazylijski teoretyk anarchizmu Felipe Corrêa. W Maringá (stan Paraná), działająca

tam grupa anarchistyczna Luta de Classe (Walka klas) zorganizowała specjalny wieczór w audytorium Universidade Estadual de Maringá. Podobny wieczór zorganizowano w Kurytybie w sali miejscowego Universidade Federal do Paraná. Tak samo było w Londrinie, spotkanie odbyło się w Centro de Ciências Humanas na Universidade Estadual de Londrina. Okazjonalne „wieczory" odbyły się także w Campo Mourão i w Foz do Iguaçu. W Belo Horizonte pod koniec maja odbyło się seminarium na temat krytyki społecznej Bakunina i jego strategii rewolucyjnej. Seminarium zorganizował Coletivo Mineiro Popular Anarquista. Referat wprowadzający przedstawił brazylijski teoretyk i działacz anarchistyczny Felipe Corrêa. Niemal cały numer poświęciło Bakuninowi czasopismo „No Batente", wychodzący w brazylijskiej Paranie organ Colectivo Anarquista Luta de Classe[15]. W Rio de Janeiro w listopadzie 2014 roku wykład pt. „Ecos da barricada: 200 anos de Mikhail Bakunin" wygłosił René Barthier.

W argentyńskiej Paranie odbył się wykład profesora Carlosa Solero w ramach Katedry Myśli Anarchistycznej działającej w Universidad Autonóma De Entre Ríos. W Rosario, w Biblioteca y Archivo Histórico-Social „Alberto Ghhiraldo", poświęcono Bakuninowi dwa wieczory: pierwszy przebiegał pod hasłem „Wprowadzenie do myśli Michaiła Bakunina", drugi – „Bóg i państwo". W Buenos Aires La Asamblea de Villa Urquiza zorganizowała 7 czerwca festiwal poświęcony Bakuninowi. W programie były różnego rodzaju pokazy, warsztaty, występy zespołów muzycznych, loterie oraz dyskusja „Bakunin wczoraj i dzisiaj".

Na Wydziale Psychologii Universitad de la República w Montevideo w maju 2014 roku z okazji dwusetlecia Bakunina przeprowadzono dyskusję okrągłego stołu na temat „Historia i współczesność rewolucyjnego anarchizmu". Zorganizował ją Movimiento Instituyente de Esquizofrenia y Esquizoanálisis Libertario. Panelistami byli: Gerardo Garay, Raúl Zibechi, Bruno Gandin. Rolę moderatora pełnił Gabriel Picos. Dyskusję o Bakuninie zorganizowała także stołeczna biblioteka Tierra Purpurea. Federacja Anarchistów Urugwaju 30 maja zorganizowała wieczór połączony z prezentacją specjalnego wydania ich organu „Luca Libertaria" poświęconego Bakuninowi.

W Limie miejscowi anarchiści zorganizowali w lipcu i listopadzie 2014 roku kilka debat o Bakuninie. Dyskutowano o konflikcie Bakunina z Marksem (moderator Franz García), o nacjonalizmie i internacjonalizmie w myśli Bakunina (moderator Miguel Det), o roli pasji i przemocy w rewolucji (moderator Lutxo Rodríguez) oraz o ateizmie Bakunina (moderatorzy Bastxrdo Restomandias i Marlet Ríos).

W Bogocie grupa anarchistyczna Libertario Via Libre poświęciła Bakuninowi swą trzecią konferencję o „wolnościowym komunizmie", która odbyła się 31 maja 2014 roku. Dyskutowano o Bakuninie, o agroekologii, a także o platformie programowej kolumbijskiej federacji anarchistycznej. 4–8 listopada w stolicy Kolumbii odbyła się konferencja poświęcona 200-leciu Bakunina i 150-leciu I Międzynarodówki. Zorganizowała ją grupa badaczy z Wydziału Prawa, Nauk Politycznych i Społecznych Universidad Nacional. Otworzyła konferencję Annick Stevens, profesor filozofii na Uniwersytet w Liège referatem „Bakounine et

[15] „No Batente" 2014, no. 3. W nim dwa anonimowe artykuły: Uma biografia militante, s. 1–4; Ensinamentos de Bakunin:A Urgência do Anarquismo Organizado nas Revoltas do Presente, s. 4.

les conditions de l'émancipation" („Bakunin i warunki emancypacji"). W sekcji „Bakunin i polityka" wystąpili Julio Rafael Quiñones, Jean-Christoph Angaut i Sonia Torres, moderatorem była Marya Sáenz. W sekcji „Aktualność Bakunina" wystąpili Leopoldo Múnera Ruiz, Andrè-Noël Roth, Diego Felipe Paredes Goicochea, moderatorem była Melina Lombana.

W chilijskiej Calamie w kwietniu 2014 roku miejscowi anarchiści zorganizowane wieczór poświęcony Bakuninowi. W Caracas zorganizowano wykład profesora filozofii na Universidad Simón Bolívar Alfredo Valloty „La revancha de Bakunin". W meksykańskim mieście Cuauhtémoc w maju 2014 roku w centrum niezależnej kultury „Multiforo Cultural Alícía" odbył się wieczór poświęcony Bakuninowi. Także w maju w Monterrey biblioteka El Portón Negra zorganizowała spotkanie pod hasłem „Michaił Bakunin – hołd anarchiście". Zebrani wysłuchali dwu referatów: „Komentarze do pracy Bóg i państwo" oraz „Bakunin a rewolucyjna organizacja".

Na targach książki anarchistycznej w Sydney referat o Bakuninie wygłosił historyk i teoretyk anarchizmu, wykładowca akademicki Sid Parissi („The 200th anniversary of the birth of »Bakunin the Destroyer«").

Wychodzący w Filadelfii „Anarcho-Syndicalist Review" poświęcił Bakuninowi część letniego numeru z 2014 roku i część zimowego numeru z 2015 roku[16]. Wśród autorów jest Jon Bekken, profesor Albright College w Reading w Pensylwanii i zarazem aktywny działacz Industrial Workers of the World oraz Robert Graham, autor znakomitej trzytomowej antologii Anarchism: A Documentary History of Libertarian Ideas opublikowanej przez kanadyjskie wydawnictwo Black Rose Books. Najnowszą książką Grahama jest We Do Not Fear Anarchy – We Invoke It. The First International and the Origins of the Anarchist Movement. Graham prowadzi imponująco bogaty blog „Robert Graham's Anarchism Weblog", w którym pomieścił tekst o Bakuninie[17].

Najobszerniejsze, co zrozumiałe, obchody dwusetlecia urodzin Bakunina miały miejsce w Rosji. Centralnym wydarzeniem była dwudniowa konferencja poświęcona życiu i twórczości wielkiego myśliciela, która odbyła się w Priamuchino, miejscu urodzin Bakunina. W tej niedużej wiosce, położonej 250 kilometrów na północ od Moskwy, od kilkunastu lat odbywają się konferencje poświęcone dziejom rosyjskiego anarchizmu pod wspólną nazwą „Priamuchinskije cztienija". Od samego początku duszą tego przedsięwzięcia jest Siergiej Korniłow, poeta, dramaturg, muzyk, mieszkaniec Priamuchina. Omawiana konferencja za swój główny temat obrała myśl i praktyczną działalność Michaiła Bakunina. Przebiegała ona pod hasłem: „Człowiek trzech stuleci". Konferencja odbyła się 12–13 lipca 2014 roku, gromadząc wyjątkowo dużo uczestników: niemal wszystkich bakuninologów z Rosji oraz kilkuosobową grupę gości z zagranicy. Byli wśród nich między innymi: Jean-Christophe

[16] „Anarcho-Syndicalist Review" 2014, no. 62, w nim między innymi: H. Beyer-Arnesen, An Injury to One is an Injury to All: Mikhail Bakunin's Social Conception of Freedom; J. Bekken, Bakunin & the First International; „Anarcho-Syndicalist Review" 2014, no. 63, w nim między innymi: R. Graham, From the Bottom Up: The First International and the Emergence of European Anarchist Movements; C.J. Marquez-Alvarez, The Alliance & The Ideological Diffusion That Wasn't; J. Bekken, Bakunin and the Historians Revisited.

[17] https://robertgraham.wordpress.com/2014/12/30/the-bakunin-bicentennial/ (1.03.2016); https://robertgraham.wordpress.com/bakunin-bicentennial-1814-2014 (1.03.2016).

Angaut, Franco Buncuga, Mosze Gonczarok, James Goodwin, Hikaru Tanaka, Giulio Spiazzi. Polskich uczonych reprezentował Aleksander Łaniewski.

Pierwszy dzień obrad otworzył referat Piotra Riabowa, drugi dzień konferencji rozpoczęło wystąpienie Wadima Damie. Obaj należą do intelektualnych liderów rosyjskich anarchistów. Potwierdzili swą pozycję, przedstawiając głębokie przemyślenia związane z myślą Bakunina. Riabow mówił o światopoglądzie Bakunina w kontekście wiodących nurtów filozofii XX wieku. Przekonująco wskazał na prekursorstwo Bakunina w odniesieniu do centralnego pojęcia szkoły frankfurckiej – „negatywnej dialektyki". Następnie omówił związki myśli Bakunina z koncepcją „epistemologicznego anarchizmu" Paula Feyerabenda, z filozofią „twórczej ewolucji" Henri Bergsona oraz z filozofią wolności egzystencjalistów, zwłaszcza zaś z kategorią buntu Alberta Camusa.

Materiały konferencji ukazały się w 2015 roku w obszernym tomie uzupełnionym o artykuły kilku osób, które nie mogły przyjechać na konferencję osobiście (teksty przysłali między innymi: Robert M. Cutler, Wolfgang Eckhardt, Kenso Jamamoto, Michaił Tałałaj, Siergiej Udarcew). Książka jest bogato ilustrowana[18].

[18] [illegible] 2014. [illegible], [illegible] 200-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] 12–13 [illegible] 2014: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [[illegible]: [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]], [illegible]: [illegible], 2015, zawiera między innymi [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]?, s. 10–14; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] XX [illegible], s. 14–35; [illegible] [G. Spiazzi], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], s. 36–42; [illegible] [F. Buncuga], [illegible] [illegible], s. 44–51; [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], s. 52–60; [illegible] [H. Tanaka], [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible], s. 61–68; [illegible] [J. Goodwin], „[illegible]": [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], s. 69–78; [illegible] [A. Łaniewski], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible], s. 81–99; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible], [illegible], „[illegible] [illegible]", s. 99–108; [illegible], [illegible]: [illegible] [illegible], s. 115–131; [illegible], „[illegible] [illegible]": [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], s. 133–149; [illegible], [illegible], s. 151–160; [illegible], 200-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible], [illegible], [illegible], s. 162–171; [illegible], „[illegible]" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1830–1860-[illegible]., s. 172–182; [illegible] [J.-Ch. Angaut], [illegible] [illegible] [illegible], s. 183–200; [illegible], [illegible], [illegible] - [illegible], [illegible], [illegible], s. 200–212; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], s. 212–232; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], s. 234–240; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] „[illegible]" ([illegible]), s. 240–249; [illegible] [M. Doković], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], s. 249–260; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], s. 260–274; [illegible] [R.M Cutler], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible], s. 274–280; [illegible], „[illegible] [illegible]

Wcześniej – w maju 2014 roku – w Twerze i w Moskwie odbyły się dwie skromniejsze konferencje poświęcone Bakuninowi. W dniach 17–18 maja konferencję zorganizował Uniwersytet w Twerze. Głównym koordynatorem przygotowań był profesor Wiaczesław Wojciechowicz. Hasło przewodnie konferencji brzmiało: „□.□. □□□□□□□□ – □□□□□□□□, □□□□□□□□□, □□□□□□□□□□□□□□”. Uczestnicy konferencji otrzymali przy jej otwarciu książkę zawierającą ich referaty[19].

Pod koniec maja jednodniową konferencję „Anarchizm M. Bakunina i myśl społeczna XX wieku” zorganizował Instytut Filozofii Rosyjskiej Akademii Nauk w swej starej siedzibie przy ulicy Wołchonka. Dobrze znani w środowisku rosyjskim intelektualiści i działacze ruchu libertariańskiego wygłosili na nim kilka referatów (Władlen Tupikin, Wadim Damie, Piotr Riabow, Aleksandr Szubin, Nikołaj Gierasimow, Andriej Fiedorow). Materiały z tej minikonferencji, której „motorem” była Irina Blauberg, redaktorka między innymi niedawno wydanego zbioru prac o Kropotkinie □□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ (2012),

---

□□□□ □□□□□□ □ □□□ □ □□□□□□□□□ □□□□□□□”. □□□□□□ □.□. □□□□□□□□ □□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□ □□□□□□□□□, s. 280–289; □.□. □□□□□□□, □□□□□□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□ □ □□□□□□□□□ □□ □□□□□□□□□ □□□□□□□□ □ □□□□□, s. 289–295; □.□. □□□□□□□, □.□. □□□□□□□ □ □□□□□□□□ □□□□ □□ □□□□□□ □□□□□□□□ XIX □□□□, s. 296–303; □.□. □□□□□□□□, „□□□□ □ □□□□□□□□□□□”: □□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□ □ □□□□□□□ □□□□□□□□, s. 304–307; □.□. □□□□□□□, □□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□□. □□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□, s. 307–311; □.□. □□□□□□□□□, Un homme charmant. □ □. □□□□□□□□, s. 31–324; □.□. □□□□□□□, □□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□, □□□□□□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □ □□□□□□ □□□□□□□□□□: □.□. □□□□□□□ □ □.□. □□□□□□□□, s. 324–359; □.□. □□□□□□□□, □.□. □□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□ □ □□□□□□□□, s. 359–382; □. □□□□□□□□ [W. Eckhardt], □□□□□□□, □□□□□□□□ □ □□□□□□. □□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□ □ □□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□□□, s. 382–402; □. □□□□□□□□ [K. Jamamoto], □.□. □□□□□□□□ □□□ „□□□□□□□□□□□□□□□□□”□□□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□□□□, s. 402–410.

[19] □.□. □□□□□□□□ – □□□□□□□□, □□□□□□□□□, □□□□□□□□□□□□□□. □□□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□ 17–18 □□□ 2014. □□□. □.□. □□□□□□□□□□□, □.□. □□□□□□□□, □□□□□ 2014, zawiera: □.□. □□□□□□□□□□, □□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□. □. □□□□□□□□ □ □. □□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□; □.□. □□□□□□□□, □.□. □□□□□□□□, „Domusexasperansest” □ □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□ □. □. □□□□□□□□□; □.□. □□□□□□□□, □□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□□□□□; □.□. □□□□□□□□□□□□, □.□. □□□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□ □ □□□□□□□□□□ □□□□□□; □.□. □□□□□□□□□, □□□□□□□□ □ □□□□□□□ □□□□□□□□□ □□□□□; □.□. □□□□□□□□□, „□□□□□□□□□ □□□□□□□” □ □□□□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□ □□□□□□□□□ □□□□; □.□. □□□□□□□□, „□□□ □□□□□□□□□□□□” □ □□□□ □□□□□□□□□□□□ □□□□□ (1918–1920 □□.); □.□ □□□□□□□□□, □□□□□□□□□ □□ □□□□?; □.□. □□□□□□□□, □□□□□□□□□□□□□□□□□□□□

nie zostały dotąd opublikowane. Warto dodać, że Instytut Filozofii RAN dość regularnie poświęca czas anarchizmowi. W lutym 2014 roku w jego murach odbył się „okrągły stół" pod nazwą „Anarchizm: historia i współczesność". Uczestniczyli w nim między innymi Wadim Damie, Andriej Krawczenko, Borys Prużynin, Dmitrij Rubliow, Piotr Riabow, Aleksandr Szubin, Tatiana Szczedrina. Moderatorem spotkania była Irina Blauberg[20]. Dodajmy jeszcze, że w maju 2014 roku na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu im. Łomonosowa w Moskwie odbyła się konferencja „Rosyjska filozofia a ruch wyzwoleńczy" poświęcona okrągłym rocznicom urodzin W. Bielińskiego, A. Hercena, N. Ogariowa i M. Bakunina. Wygłoszono na niej dwa referaty omawiające myśl tego ostatniego: □.□. □□□□□□□, □□□□□□□ □□ □□□□□□□□? □.□. □□□□□□□, □.□. □□□□□□□□□, □□□□□□□ □ □□□□□□□. □□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□). Materiałów jak dotąd nie opublikowano.

Z wydarzeń o szerszym rezonansie warto odnotować uroczysty wieczór w Domu Hercena pod hasłem „M.A. Bakunin i współczesność". Wzięli w nim udział (i zabrali głos) między innymi Piotr Riabow, Wadim Damie, Aleksander Szubin i Michaił Cowma. W części artystycznej wystąpili aktorzy Teatru Młodego Widza, którzy przedstawili fragmenty spektaklu Brzeg utopii według sztuki Toma Stopparda. Gospodarzami wieczoru byli Irena Żewłakowa i Siergiej Korniłow.

Na Bakuninowską rocznicę zareagowało kilka czasopism naukowych, zamieszczając z tej okazji artykuły poświęcone analizie różnych aspektów jego myśli. Jeden z centralnych organów humanistyki rosyjskiej „□□□□□□□□□□ □□□□□" w numerze lipcowym z 2014 roku zamieściły dwa artykuły: Wadima Damie Michaił Bakunin: od socjalistycznego federalizmu do anarchizmu i Nikołaja Gierasimowa M.A. Bakunin i filozofia rosyjskiej emigracji[21]. Dodajmy, że rok wcześniej w „□□□□□□□□□□ □□□□□□" ukazał się artykuł Jeleny Amieliny Filozoficzne i społeczno-historyczne poglądy M.A. Bakunina[22]. Czasopismo „Historia powszechna" zamieściło artykuł Piotra Riabowa Prometeusz Europy[23]. W internetowym literacko-filozoficznym czasopiśmie „□□□□□" opublikowano w listopadzie 2014 roku dwuczęściowy artykuł Giennadija Murikowa Paradoksy Bakunina[24]. Petersburskie pismo „□□□□" oddało hołd Bakuninowi artykułem Iriny Kislicyny Ideologia ludz-

[20] Zob. □.□. □□□□□□□□□, □□□□□□□□: □□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□□□, „□□□□□□□□□□□ □□□□□" 2015, no 6, s. 137–144. Trzygodzinne nagranie tego okrągłego stołu jest dostępne w internecie: http://iph.ras.ru/uplfile/modph/411_audio/Anarkhia.mp3 (1.02.2016).

[21] Zob. □.□. □□□□□□□□□, □□□□□□□□: □□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□□□, „□□□□□□□□□□□ □□□□□" 2015, no 6, s. 137–144. Trzygodzinne nagranie tego okrągłego stołu jest dostępne w internecie: http://iph.ras.ru/uplfile/modph/411_audio/Anarkhia.mp3 (1.02.2016).

[22] □.□. □□□□□, □□□□□□ □□□□□□□: □□ □□□□□□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□, „□□□□□□□□□□□ □□□□□" 2014, no 7, s. 83–102; □.□. □□□□□□□□□□, □.□. □□□□□□□□ □ □□□□□□□□□ □□□□□□□□□ □□□□□□□□□□, „□□□□□□□□□□□ □□□□□" 2014, no 7, s. 103–112.

[23] □.□. □□□□□□□□, □□□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□-□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□□, „□□□□□□□□□□□□ □□□□□" 2013, no 4, s. 20–32.

[24] □.□. □□□□□□, □□□□□□□□□ □□□□□□□. (□ 200-□□□□□□ □□ □□□ □□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□), „□□□□□□□□□ □□□□□□□□" 2014, no 2, s. 24–46.

kiej godności: anarchizm M.A. Bakunina[25]. Kislicyna, przypomnijmy, jest autorką kilku książek o Bakuninie, ostatnia wyszła w 2013 roku (□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□). W organie Uniwersytetu Ałtajskiego w Barnaule tekst o Bakuninie zamieścił Wiaczesław Dołżykow, znany autor dwu książek i kilkudziesięciu artykułów o nim. Tym razem skupił się na jego poglądach o korupcji[26].

Obchody rocznicy urodzin Bakunina w Rosji przeciągnęły się na rok 2015. W połowie tego roku w znakomitej serii książek „□□□□□□□ □□□□" (nazywanej wśród czytelników serią „Pro et contra") wydawanych przez Rosyjską Chrześcijańską Humanistyczną Akademię w Sankt Petersburgu ukazał się tom poświęcony Michaiłowi Bakuninowi. Jak wszystkie książki tej serii, również Michaił Bakunin: pro et contra jest antologią tekstów oceniających jego działalność i światopogląd[27]. Autorem antologii jest Paweł Talerow, historyk i bibliograf, od lat zajmujący się dziejami anarchizmu, autor (wraz z Władimirem Jermakowem) fundamentalnej bibliografii □□□□□□□□ □ □□□□□□□ □□□□□□: □□ □□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□□ (2007), a także autor obszernego wyboru prac Bakunina wydanego w 2010 roku. Z ostatniej chwili: w styczniu 2016 roku ukazał się w opracowaniu Pawła Talerowa obszerny tom pt. □□□□□□□□: pro et contra.

Ponadtysiącstronicowa antologia Bakunin: pro et contra zawiera teksty od 1839 do 2013 roku. Jak do każdej antologii, i do tej można mieć zastrzeżenia co do słuszności wyboru (lub pominięcia) tego lub innego autora. Brakuje zwłaszcza tych, którzy byli „contra". Można się spierać o wyraźną nadreprezentację autorów współczesnych, których dorobek – jak na razie – nie w każdym przypadku reprezentuje najwyższy poziom. Dziwi na przykład udział w antologii tekstów Lenina i Plechanowa. Ostry sprzeciw budzi udział w antologii tekstu Ludwika Kulczyckiego, który ni stąd ni zowąd został awansowany do Rosjan. Psują nieco ogólny zachwyt drobne potknięcia w komentarzach i w bibliografii wynikające – jak można przypuszczać – z „goniących" terminów oddania książki do druku.

Prezentacja tego niezwykle cennego tomu odbyła się 30 maja 2015 roku w Sankt Petersburgu w ramach „XV □□□□□-□□□□□□□□ □□□□□□", których ostatni dzień oddany został Bakuninowi w związku z jego rocznicą urodzin. Sesja przebiegła pod hasłem: □□□□□□□ □□□□□□□□□: □□□□□□ □□ XXI □□□□, a jej dobrym organizacyjnym duchem był Paweł Talerow. Z referatami wystąpiło dwunastu uczonych od lat zajmujących się myślą Bakunina: Irina Kislicyna, Iwan Ładyszkin, Wiaczesław Artiomow, Wadim Damie, Andriej Fiodorow, Leonid Gusman, Andriej Iljin, Władimir Jermakow, Jarosław Leontiew,

[25] □. □□□□□□□, □□□□□□□□□ □□□□□□□□ (□ 200-□□□□□ □.□. □□□□□□□□, http://www.topos.ru/article/ontologicheskie-progulki/paradoksy-bakunina-k-200-letiyu-ma-bakunina (1.02.2016); http://www.topos.ru/article/ontologicheskie-progulki/paradoksy-bakunina-k-200-letiyu-ma-bakunina-0 (1.02.2016).

[26] □.□. □□□□□□□□, □.□. □□□□□□□ □ □□□□□□□□□ (□ 200-□□□□□ □□ □□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□), „□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□" 2014, no 4, s. 279–284.

[27] □.□. □□□□□□□□□□, □□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□: □□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□ (□ 200-□□□□□ □□□□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□), „□□□□" 2014, no 7(91), s. 6–12.

Dmitrij Rubliow, Paweł Talerow oraz Antoni Kamiński. Materiały ukażą się w czasopiśmie „□□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□”.

Rosyjscy anarchiści aktywnie uczestniczyli we wszystkich wymienionych powyżej wydarzeniach, publikowali okolicznościowe artykuły, uczestniczyli w piknikach. W czołowym ich piśmie „□□□□□□□” ukazały się dwa teksty związane z Bakuninem. Autorem obu jest Piotr Riabow, jedna z najważniejszych postaci rosyjskiego anarchizmu, wybitny teoretyk i aktywny działacz ruchu. W pierwszym z nich, wzorem Grigorija Maksimowa, przeprowadził wywiad z Bakuninem, w drugim – z nieco liryczną nutą opowiedział o swym osobistym stosunku do wielkiego rosyjskiego rewolucjonisty.

Odnotujmy jeszcze fakt, że na rocznicę Bakunina zareagowali rosyjscy trockiści (sami nazywają siebie „kolektywem autonomicznych marksistów i anarchistów). W ich internetowym organie „□□□□□□□□□” ukazał się obszerny anonimowy artykuł pt. Apostoł zniszczenia i jego ideowe dziedzictwo[28].

Warto jeszcze dodać, że z okazji Bakuninowskiej rocznicy ukazały się w Rosji trzy książki z nią związane. Pierwsza – obszerny wybór jego prac pt. Państwowość i anarchia, druga – zbiór tekstów Bakunina w opracowaniu Pawła Talerowa wydany w serii „□□□□□□□ □□□□□□□□□-□□□□□□□□□□□□ □□□□□ XIX – □□□□□□ XX □□□□”, trzecia – zbiór zawierający Federalizm, socjalizm i antyteologizm z dodaniem tekstów o Bakuninie Aleksieja Borowoja, Aleksandra Błoka i Piotra Riabowa[29].

Na koniec o obchodach rocznicy Michaiła Bakunina w Polsce. Oprócz centralnej konferencji szczecińskiej Bakunin pojawił się jeszcze w tytule konferencji zorganizowanej we Wrocławiu na początku czerwca 2014 roku przez wielce zasłużonego dla popularyzacji myśli lewicowej profesora Piotra Żuka z Uniwersytetu Wrocławskiego. Odbyła się ona pod auspicjami Dolnośląskiego Ośrodka Strategii Społecznych. Tytuł konferencji brzmiał: „Kultura protestu w tradycji europejskiej. Od protestu do alternatywnych wizji ładu społecznego”. W podtytule zaznaczono, że pretekstem do niej są trzy wydarzenia: 150. rocznica powstania Międzynarodówki, 30. rocznica konfliktu społecznego i masowych strajków w Wielkiej Brytanii oraz 200. rocznica urodzin Michaiła Bakunina. Jedyny referat o Bakuninie wygłosił na niej niżej podpisany. W nawiązaniu do słów Léo Ferré, który nazwał Bakunina „camarade Vitamine”, autor skoncentrował się na wskazaniu najżywotniejszych myśli rosyjskiego rewolucjonisty[30].

Do obchodów rocznicy Bakunina włączyły się – co warto szczególnie podkreślić – dwa czasopisma o profilu filozoficznym i wysokiej renomie naukowej: szczecińska „Nowa Kry-

---

[28] □.□. □□□□□□□□, □.□. □□□□□□□ □ □□□□□□□□□ (□ 200-□□□□□ □□ □□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□□), „□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□” 2014, no 4, s. 279–284.

[29] □.□. □□□□□□□: pro et contra. □□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□□ □ □□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□. □□□□□□□□□□. [□□□□□□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□], □□□□□-□□□□□□□□□□: □□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□, 2015 (na karcie tytułowej figuruje błędna informacja, że jest to wydanie 2 poprawione).

[30] □ 200-□□□□□ □□ □□□ □□□□□□□□ □.□. □□□□□□□□□: □□□□□□□ □□□□□□□□□□ □ □□□ □□□□□□□ □□□□□□□□□, http://www.revintern.ga/2014/06/200.html (1.02.2016).

tyka" i wrocławskie „Studia Philosophica Wratislaviensia". Oba zamieściły o nim po kilka artykułów, pismo szczecińskie skoncentrowało się na autorach zagranicznych, pismo wrocławskie – na autorach rodzimych. Dla „Nowej Krytyki" zadbał o te artykuły niżej podpisany, dla „Studia Philosophica Wratislaviensia" przygotował je znany bakuninolog z Uniwersytetu Zielonogórskiego doktor Jacek Uglik.

W słowie otwierającym „Bakuninowski" numer „Nowej Krytyki" redaktor naczelny profesor Jerzy Kochan napisał: „Prezentowane teksty pozwalają spojrzeć na Bakunina nie sztampowo, lecz głęboko, jako na twórcę historii, ale także zobaczyć w nim prekursora współczesnych ruchów alternatywnych wobec kapitalizmu, wciąż aktualnego myśliciela, z którym wielowymiarowy spór teraz jest bardzo inspirujący i twórczy". Bakuninowski blok w „Nowej Krytyce" otwiera fragment obszernego artykułu rosyjskiego filozofa i ekonomisty Aleksieja Borowoja z 1926 roku. Tekst ten należy do najbardziej głębokich i oryginalnych analiz myśli Bakunina w literaturze światowej. U podłoża decyzji o publikacji tego klasycznego tekstu legła także chęć przedstawienia polskiemu czytelnikowi mało u nas znanego wybitnego rosyjskiego teoretyka anarchizmu, twórcy koncepcji tak zwanego anarchizmu humanistycznego. Współczesną rosyjską bakuninologię reprezentuje w czasopiśmie profesor Rosyjskiej Akademii Nauk, historyk Aleksander Szubin, autor kilku książek poświęconych dziejom anarchizmu i ruchom lewicowym, w młodości aktywny uczestnik ruchu ekologicznego i anarchistycznego. Z Kazachstanu pochodzi profesor Siergiej Udarcew, od lat należący do światowej czołówki badaczy myśli Bakunina. Pozycję tę potwierdził świetną książką Polityczna i prawna teoria anarchizmu w Rosji: historia i współczesność. Badaczy francuskich reprezentuje wspominany powyżej profesor Jean-Christoph Angaut z École Normale Supérieure w Lyonie. Polskich uczonych reprezentują w tym półroczniku doktor Jacek Uglik oraz znani z konferencji w Szczecinie: profesor Piotr Laskowski z Uniwersytetu Warszawskiego i magister Katarzyna Duda z Uniwersytetu Opolskiego. Ważnym uzupełnieniem tego bloku jest publikacja nowego przekładu Katechizmu rewolucyjnego, jednego z najważniejszych dokumentów opracowanych przez Bakunina[31].

W „Studia Philosophica Wratislaviensia" blok tematyczny poświęcony Bakuninowi otwiera artykuł doktora Jacka Uglika o stosunku Isaiaha Berlina do rosyjskiego myśliciela. Po nim następuje tekst profesora Janusza Dobieszewskiego z Uniwersytetu Warszawskiego o Bakunina „ćwiczeniach z dialektyki Hegla". Na wstępie tego artykułu Dobieszewski przyznaje się do nieprzemijającej fascynacji Reakcją w Niemczech – słynnym filozoficznym „manifestem" Bakunina z 1842 roku. Kolejny artykuł poświęcony został antyteologicznemu aspektowi myśli Bakunina. Jego autorem jest profesor Leszek Augustyn z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kwestie religii, nauki, autorytetu w myśli Bakunina rozważają przedstawiciele młodego pokolenia polskich badaczy Bakunina Andrzej Grzybowski i Maciej Łagodziński. Reprezentantem światowej bakuninologii we wrocławskim czasopiśmie jest

[31] □.□. □□□□□□□, □□□□□□□□□□□□□□□□□□ □ □□□□□□□ [□□□□□□□□□□□□: □.□. □□□□□□□, □.□. □□□□□□□□□], □□□□□□: □□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□□; □.□. □□□□□□□, 2014; □□□□□□: □□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□, 2014; □.□. □□□□□□□, □□□□□□□□□□□, □□□□□□□□□ □ □□□□□□□□□□□□□□□. □□□□□□□ □□□□□□, □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□, □□□□□□: b.w., 2014.

profesor wielu europejskich uczelni (w tym polskich) Paul McLaughlin, autor jednej z najważniejszych książek o filozofii Bakunina: Mikhail Bakunin. The Philosophical Basis of his Anarchism (2002). Z tej książki przetłumaczono rozdział o intelektualnych związkach łączących Augusta Comte'a i Michaiła Bakunina. Warto dodać, że profesor McLaughlin jest także autorem książki Anarchism and Authority. A Philosophical Introduction to Classical Anarchism (2007), w której, co zrozumiałe, dużo stron poświęcił Bakuninowi. Kończą Bakuninowski blok rozważania profesora Uniwersytetu Wrocławskiego Jana Krasickiego o biografii Bakunina pióra niżej podpisanego[32].

Do obchodów dwusetnej rocznicy urodzin Bakunina aktywnie włączyli się polscy anarchiści. Poznańska Oficyna Bractwa Trojka wydała z okazji tej rocznicy blisko trzystustronicowy tom Myśli Michaiła Bakunina w wyborze i ze wstępem niżej podpisanego. Książkę – podkreślmy – wydano niezwykle starannie. Zawiera ona nie tylko błyskotliwe sentencje Bakunina z różnych okazji i na różne tematy, ale także krótkie wypowiedzi na cały szereg najistotniejszych zagadnień z zakresu filozofii, historii i polityki. Jest to bodaj jedyna tego rodzaju publikacja w literaturze światowej – tym większa chwała poznańskiemu środowisku anarchistów, zwłaszcza Maciejowi Hojakowi i Markowi Piekarskiemu. Publiczna prezentacja tej książki miała miejsce 17 maja 2014 roku w Poznaniu w czasie obchodów 20-lecia istnienia Oficyny Bractwa Trojka.

Rocznicę urodzin Bakunina odnotowało także zasłużone (i ciągle świetne) pismo anarchistyczne „Inny Świat", którym od lat sprawnie kieruje niestrudzony Janusz Krawczyk. W Bakuninowskim bloku, który pojawił się w numerze 1 z 2014 roku, zamieszczono ciekawe artykuły Artura Kielasiaka i Marka Sofija. Uzupełnia ten blok przedruk tekstu o Bakuninie Kazimierza Czapińskiego, który pierwotnie ukazał się w „Robotniku" w marcu 1936 roku oraz publikacja anonimowej recenzji książki Jamesa Goodwina o Bakuninie i Dostojewskim, która ukazała się pierwotnie w internecie na stronie Kate Sharpley[33].

Niniejszy przegląd – jakże niepełny – naukowych, wydawniczych, kulturalnych i towarzyskich wydarzeń związanych z dwusetną rocznicą urodzin Michaiła Bakunina świadczy o tym, że myśl tego wielkiego rewolucjonisty wciąż jest atrakcyjna dla tysięcy (milionów?) czytelników na całym świecie. Obchody te dowodzą, że Michaił Bakunin pozostaje dla wielu ludzi na całym globie wzorem człowieka, który oddał wszystkie swe siły, zdolności i uczucia dla sprawy ludzkiej emancypacji spod władzy najróżniejszych form przemocy.

Cieszy fakt, że na tle obchodów Bakuninowskiej rocznicy w innych krajach polski w nich udział wydaje się jednym z najznaczniejszych. Ważne miejsce w nich zajęła międzynarodo-

[32] „Studia Philosophica Wratislaviensia" 2014, vol. IX, fasc. 3: J. Uglik, Michał Bakunin a krytyczna krytyka Isaiaha Berlina, s. 7–17; J. Dobieszewski, Bakunina ćwiczenie z dialektyki Hegla, s. 19–27; L. Augustyn, Od Boga do świata, ku wolności. Ateizm Michała Bakunina, s. 29–42; A. Grzybowski, M. Łagodziński, O pocieszeniu, jakie daje niekonkluzywność, s. 43–55; P. McLaughlin, Bakunin i Comte, s. 57–72; J. Krasicki, Sięgać niemożliwego. O trylogii Antoniego Kamińskiego, s. 73–92.

[33] „Inny Świat" 2014, nr 1: A. Kielasiak, Bakunin – człowiek czynu i pióra, którego nadal warto czytać..., s. 43–47; M. Sofij, Bakunin i insurekcjonizm, s. 47–49; K. Czapiński, Bakunin o hitleryzmie. Ciekawy głos spoza grobu, s. 45; Twarzą w twarz z demonami Dostojewskiego: anarchizm i upiór Bakunina w XX-wiecznej Rosji, s. 50.

wa konferencja w Szczecinie, którą odbyliśmy w maju 2014 roku. Mogła się ona odbyć dzięki ogromnemu wysiłkowi całej rzeszy ochotników (szczególnie Michała Przyborowskiego i Piotra Jankowskiego), którzy przygotowywali ją pod prężnym kierownictwem Radosława Skryckiego, profesora Uniwersytetu Szczecińskiego.

Anarcho-Biblioteka
Dobry pieróg to wywrotowy pieróg

Antoni A. Kamiński
Obchody dwusetnej rocznicy urodzin Michaiła Bakunina na świecie
Wygłoszone na drugiej edycji konferencji ”Z dziejow anarchizmu” (29–31 maja 2014),
wydane drukiem 2016

https://www.academia.edu/31124670/
Studia_z_dziej%C3%B3w_anarchizmu_2_English_summaries_

pl.anarchistlibraries.net